

ԱԼԵՔՍԱՆՆԻ ՄԱԿԵՂՈՆԱՑԻՆ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ

Բանալի բառեր – Ալեքսանդր Մակեդոնացի, Արիանոս, Ռուփոս, Միթրենես, Օրոնտես, Հայաստան, Փոքր Հայք, թագավոր, սատրապ, ճակատամարտ

Մասնագիտական գրականության մեջ տարակարծությունների տեղիք է տվել այն հարցը, թե արդյոք Ալեքսանդր Մակեդոնացին ի վերջո նվաճել է Հայաստանը: Անկասկած, հարցադրումը պատմագիտական առումով մեծ հետաքրքրություն չի ներկայացնում աշխարհակալ նվաճողի արշավանքների պատմության համատեքստում, սակայն հայոց հին պատմության տեսանկյունից խնդիրը կարևոր է, քանի որ Աքեմենյան երկհարյուրամյա տիրապետության անկումով հնարավորություն էր ստեղծվում լիարժեքորեն վերականգնել հայոց պետականությունն ու ինքնիշխանությունը: Ընդհանուր առմամբ խնդրո առարկա հիմնախնդրի վերաբերյալ գրավոր սկզբնաղբյուրներում առկա տեղեկությունները խիստ սակավաթիվ են և կցկտուր, որոնց ուշադիր քննությունը, այդուհանդերձ, կարող է համոզիչ եզրակացության հանգեցնել:

Ըստ մ. թ. II դարի հույն պատմիչ Արիանոսի՝ հայկական զորագնդերը մասնակցել են մ. թ. ա. 331 թ. Գավգամելայի ճակատամարտին և համառ դիմադրություն ցույց տվել մակեդոնացիներին¹: Դրանից կարճ ժամանակ անց Բաբելոնում Ալեքսանդր Մակեդոնացին Միթրենեսին որպես սատրապ ուղարկել է Հայաստան²: Այլ կերպ ասած՝ եթե Հայաստանը նվաճված չլիներ,

¹ Տե՛ս **Արիանոս**, Ալեքսանդրի արշավանքը // «Ալեքսանդր Մակեդոնացի» (այսուհետև՝ **Արիանոս**), Երևան, 1987, էջ 101, 105:

² Տե՛ս **Ռուփոս**, Ալեքսանդր Մակեդոնացու պատմությունը // «Ալեքսանդր Մակեդոնացի» (այսուհետև՝ **Ռուփոս**) էջ 375; **Arrian**, *Anabasis Alexandri*, with an English translation by E. Iff Robson, vol. I-II, Cambridge-Massachusetts-London, 1967, Loeb Classical Library, III, 16, 5, p. 274; *Diodori Bibliotheca Historica*, ed. L. Dindorfius, vol. III, Lipsiae, 1826, XVII, 64, p. 167. Որոշ ուսումնասիրողներ Միթրենեսին համարել են սոսկ Փոքր Հայքի սատրապ (տե՛ս **Մանանդյան Հ.**, Քննական տեսություն հայ ժողովրդի պատմության // **Մանանդյան Հ.**, Երկեր, հ. Ա, Երևան, 1977, էջ 96), ինչը տրամաբանական չէ, քանի որ նման սատրապություն Աքեմենյան դարաշրջանում չի եղել, և Ալեքսանդր Մակեդոնացին հիմնականում պահպանում էր նախկին վարչական միավորները: Իրականում Փոքր Հայք կոչվածը Պակտյուիկե երկրի մի մասն էր (տե՛ս **Khorikyan H.**, *The Western and Southern Boundaries of Satrapic Armenia in the VI-IV Centuries B.C.* //

Միթրենեսը չէր կարող այնտեղ սատրապ նշանակվել: Բհարկե, այլ տեղեկություններ առ այն, որ Ալեքսանդր Մակեդոնացին անձամբ արշավել է Հայաստան և գրավել այն, չունենք, սակայն հավանական է, որ Գավգամելայի ճակատամարտից հետո Հայաստանն ինքնակամ ընդունել է մակեդոնացի նվաճողի տիրապետությունը: Մյուս կողմից չմոռանանք, որ Գավգամելայի ճակատամարտի դաշտից փախուստի դիմած Դարեհ Գ-ն Մարաստան էր սլանում հայկական, իմա՝ Դասն և Նպատական լեռներով¹, և հավանական է, որ նրան հետապնդող մակեդոնական զորամասերից մեկն անցել է Հայաստանի հարավային շրջաններով՝ ստիպելով հայերին անձնատուր լինել մակեդոնացի աշխարհակալին²: Այժմ փորձենք մեր տեսակետը հիմնավորել սկզբնաղբյուրների քննությամբ:

Մ. թ. I դարի հռոմեացի պատմիչ Ռուփոսը գրում է, որ Պարթևստանի մայրաքաղաք Հեկատոմայուլոսում Ալեքսանդր Մակեդոնացին բազմաթիվ նվաճած երկրների թվում հիշատակում է նաև Հայաստանը³: Արդեն նշեցինք, որ նա Հայաստան չէր արշավել, որի նվաճումը, սակայն, տրամաբանական է թվում հենց Ռուփոսի ընկալմամբ, եթե նույնիսկ նկատի ունենանք, որ Ալեքսանդրը նման բան չի ասել: Ընդ որում, տրամաբանական է նաև Ռուփոսի հիշատակած աշխարհագրական միջավայրը. նվաճված երկրները նա հերթականությամբ է հիշատակում՝ արևմուտքից արևելք՝ Կիլիկիա, Ասորիք, Փյունիկիա, այնուհետև՝ Հայաստան, Պարսք ու Մարաստան: Մա նշանակում է, որ աշխարհագրական այս միջավայրում Հայաստանը չէր կարող համարվել չնվաճված: Նրա այս տեղեկությունը, սակայն, համարվել է անվստահելի⁴, որի համար հիմքեր չկան: Նշենք նաև, որ Հուստինոսը Կապադովկիան, Պափլագոնիան, Պոնտոսը, Բյութանիան, Հայաստանը (Մեծ ու Փոքր Հայքերը) համարել է երկրներ, որոնք Ալեքսանդրը և նրա հաջորդները չեն նվաճել⁵: Սակայն հարկ է հաշվի առնել այն իրողությունը, որ Աքեմենյան վարչական բաժանման համակարգի տեսանկյունից այս կամ այն երկրի նվաճումը նշանակում էր տիրապետել նաև միննույն սատրապությունում ընդգրկված մյուս երկրներին և ժողովուրդներին: Օրինակ՝ գրավելով Փոյուզիան՝ Ալեքսանդրը կարող էր ամեն դեպքում նվաճած համարել նաև

«Բանբեր հայագիտության» (այսուհետև՝ «ԲՀ»), 2015, թիվ 2, էջ 48-49), որն Ալեքսանդրի նվաճումների շրջանում հիմնականում ընդգրկված էր Կապադովկիայի տարածքում:

¹ Տե՛ս **Խորիկյան Հ.**, Հայաստանը և Այսրկովկասը Աքեմենյան Պարսկաստանի վարչական բաժանումներում (պատմաաշխարհագրական ուսումնասիրություն), Երևան, 2014, էջ 46:

² Ինչպես, ասենք, պափլագոնացիները ինքնակամ ենթարկվեցին Ալեքսանդրին (տե՛ս **Արիանոս**, նշվ. աշխ., էջ 57):

³ Տե՛ս **Ռուփոս**, նշվ. աշխ., էջ 411; **Rufus Curtius Quintus**, *History of Alexander*, with an English transl. by John C. Rolfe, vol. II, Cambridge-Massachusetts-London, 1946, Loeb Classical Library, VI, III, 3-4, p. 24:

⁴ Տե՛ս **Մանանդյան Հ.**, նշվ. աշխ., էջ 97:

⁵ Տե՛ս Pompei Trogi *Fragmenta*, collegit O. Seel, Lipsiae, 1961, Lib. 38, Frg. 152, p. 170:

Պափլագոնիան և այլն, երբ նկատի ունենանք նախկին III սատրապության վարչական կառուցվածքը¹՝ անկախ տվյալ ժամանակաշրջանի պատմա-աշխարհագրական և վարչաքաղաքական իրողություններից:

Հարցի իմաստն այն է, որ Ալեքսանդր Մակեդոնացին երբեք չի հետապնդել դեպի այն երկրներն անձամբ արշավելու նպատակ, որտեղ Աքեմենյան տիրապետությունը շատ թույլ էր: Մյուս կողմից հարկ է չմոռանալ, որ Գավգամելայի ճակատամարտից հետո բոլոր այդ երկրները պետք է կամավոր ենթարկված լինեին նրան, ինչը միանգամայն տրամաբանական է: Սակայն Հայաստանի պարագայում եթե Ալեքսանդրը սատրապ էր նշանակում Միթրենեսին, ապա կարելի է միայն ենթադրել, որ նա Օրոնտեսին կա՛մ սատրապ չի համարել, կա՛մ Հայաստանը, իրոք, սատրապ չի ունեցել, իսկ վերջինս եղել է պարզապես գորահրամանատար²: Բացառված չէ նաև այն հանգամանքը, որ Հայաստանի սատրապ Օրոնտեսը չի ընդունել մակեդոնացի աշխարհակալի տիրապետությունը: Ի. Դրոյզենը ևս այն կարծիքն է հայտնել, որ Գավգամելայի ճակատամարտից հետո պարսիկ մեծատոհմիկներն անցել են Ալեքսանդրի կողմը, իսկ նրանցից մեկը՝ Միթրենեսը, ստացել է միջտ կարևոր համարվող Հայաստանի սատրապությունը³: Չնայած աղբյուրագիտական տվյալների բացակայությանը՝ հակված ենք ենթադրելու, որ Գավգամելայի ճակատամարտից հետո Օրոնտեսը չի ճանաչել Ալեքսանդր Մակեդոնացու իշխանությունը, և հավանաբար Միթրենեսը Հայաստան է ուղարկվել Օրոնտեսին ընդդիմադիր ավագանու հրավերով:

Ալեքսանդր Մակեդոնացու կողմից Հայաստանը նվաճելու վերաբերյալ հետաքրքիր են նաև հույն աշխարհագետ Ստրաբոնի տեղեկությունները: Վերջինս հայտնում է, որ Հայաստանին տիրել են պարսիկներն ու մակեդոնացիները⁴. նա նույնիսկ կասկած իսկ չի տածում, որ Հայաստանը ենթարկվել է մակեդոնացիներին, այն է՝ Ալեքսանդր Մակեդոնացուն (մակեդոնացիների անվան տակ պետք չէ նկատի ունենալ Սելևկյաններին)⁵: Սակայն կարծում ենք, որ հարկ է մակեդոնական տիրապետությունը թվագրել ոչ թե մ. թ. ա. 312, այլ մ. թ. ա. 331 թվականից՝ Գավգամելայի ճակատամարտում պարսկական բանակի կրած պարտությունից ի վեր:

Ստրաբոնի մեկ այլ կարևոր տեղեկությունից հայտնի է, որ Ալեքսանդր

¹ Տե՛ս **Հերոդոտոս**, Պատմություն ինը գրքից, թարգմանությունը Ս. Կրկյաշարյանի, Երևան, 1986, III, էջ 90: Հմմտ. **Шахермаи́р Ф.**, Александр Македонский, М., 1986, с. 120:

² Հմմտ. **Կրկյաշարյան Ս.**, Հին Հայաստանի պետական կառուցվածքը (մ. թ. ա. VI- մ. թ. IV դդ.), Երևան, 2005, էջ 74: Նկատի ունենանք, որ Աքեմենյան տիրապետության ընթացքում սատրապներն աստիճանաբար իրենց ձեռքում կենտրոնացրին նաև ռազմական իշխանությունը:

³ Տե՛ս **Дройзен И.**, История эллинизма, т. I, Ростов-на-Дону, 1995, с. 265:

⁴ Տե՛ս **Страбон**, География в 17 книгах (այսուհետև՝ **Страбон**), перевод, статья и комментарии г. Стратановского, Л., 1964, с. 500:

⁵ Տե՛ս Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. I, Երևան, 1971, էջ 501:

Մակեդոնացին իր գորավարներից Մենոնին ուղարկել է Սյուսպիրիտիս՝ ոսկու հանքերը գրավելու, սակայն վերջինիս սպանել են հայերը¹: Ենթադրել այս տեղեկությունից, թե Ալեքսանդր Մակեդոնացուն չի հաջողվել նվաճել Հայաստանը, կարծում ենք՝ ճիշտ չէ: Ստրաբոնի հաղորդած այս տեղեկության առնչությամբ՝ առաջարկել են Սյուսպիրիտիսը չշփոթել Սպերի հետ, քանի որ այն գտնվել է Միջագետքի հարևանությամբ: Սյուսպիրիտիսն առանց հստակ տեղորոշման տեղադրվել է Հայաստանի հարավ-արևելքում² կամ նույնացվել սեպագիր արձանագրությունների Շուպրիային՝ Սասնա լեռներում³: Սակայն, մեր կարծիքով, Սյուսպիրիտիսը Սպերն է⁴, քանի որ Սասնա լեռներում տեղորոշվելու դեպքում հազիվ թե Միջագետքը նվաճած մակեդոնացիները արշավելու նոր փորձեր չձեռնարկեին:

Ալեքսանդր Մակեդոնացու մահից հետո Հայաստանում, կարծես թե, փորձում էր ամրապնդվել Նեոպտոլեմոսը⁵, ինչը վկայում է այն մասին, որ Հայաստանը Ալեքսանդրի օրոք, հիրավի, նրա տերության մասն է կազմել: Ռուփոսը Ալեքսանդրի մահից հետո տերության բաժանման հատվածում չի նշում Հայաստանի մասին⁶, ինչը, թերևս, վկայում է, որ այդ ժամանակ այն արդեն անկախ էր: Այս մասին գրում է նաև Դիոդորոս Սիկիլիացին, որը նույնպես չի հիշատակում, թե Հայաստանն ում էր բաժին հասել, սակայն թողել է մի շատ կարևոր հավելում: Այսպես, Պերդիկկասը Եվմենեսին տալիս է Պափլագոնիան, Կապադովկիան և դրանց սահմանակից այն բոլոր երկրները (ըստ Պլուտարքոսի՝ Սև ծովի հարավային ափերը մինչև Տրապիզոն⁷), որտեղ Ալեքսանդր Մակեդոնացին տարբեր գործերի շտապ իրականացման պատճառով հնարավորություն չի ունեցել ներխուժել՝ ձգտելով արագ ավարտին հասցնել պատերազմը Դարեհ Գ-ի հետ⁸: Ամենայն հավանակա-նությամբ Հայաստանը, և ոչ թե միայն հետագա Փոքր Հայքի տարածքը, պետք է որ լիներ այն սահմանակից երկրներից մեկը, որն Ալեքսանդրն անձամբ չնվաճեց: Ստացվում է այնպես, որ Նեոպտոլեմոսը Հայաստանը փորձում էր անջատել Եվմենեսի իշխանությունից, որին Պերդիկկասը նշանակել

¹ Տե՛ս **Страбон**, նշվ. աշխ., էջ 499:

² Տե՛ս **Hammond N.G.L.**, Alexander and Armenia // «Phoenix», 1996, vol. 50, n° 2, p. 134:

³ Տե՛ս **Հարությունյան Բ.**, Մեծ Հայքի վարչա-քաղաքական բաժանման համակարգն ըստ «Աշխարհացոյց»-ի (Արևմտյան և հարավային աշխարհներ), Երևան, 2001, էջ 75:

⁴ Տե՛ս **Ադոնց Ն.**, Հայաստանը Բ. ա. IV-I դարերում // **Ադոնց Ն.**, Երկեր, հ. Դ, Երևան, 2009, էջ 435:

⁵ Տե՛ս Plutarch's Lives, with an English translation by B. Perrin, vol. VIII, Cambridge-Massachusetts-London, 1959, Loeb Classical Library, Eumenes, IV, 1, p. 88 (այսուհետև՝ **Eumenes**):

⁶ Տե՛ս **Ռուփոս**, նշվ. աշխ., էջ 596:

⁷ Տե՛ս **Eumenes**, III, 2, p. 84:

⁸ Diodori Bibliotheca Historica, ed. L. Dindorfius, vol. III, XVIII, 3, p. 228. Հմմտ. **Ռուփոս**, նշվ. աշխ., էջ 596:

էր «Հայաստանի և Կապադովկիայի գորքերի հրամանատար»¹, իսկ մակեդոնացիների տիրապետությունն այս տարածքներում այնքան էլ ամուր չի եղել²: Նշենք, որ Աքեմենյանների տիրապետությունը Հայաստանի զգալի մասում և XIX սատրապության տարածքում թույլ էր կամ ընդհանրապես չկար մ. թ. ա. 401-400 թվականներին, երբ հունական բյուրն անցնում էր այս տարածքներով³: Ուսումնասիրողները Նեոպտոլեմոսին համարել են Փոքր Հայքի կառավարիչ-սատրապ⁴, սակայն հնարավոր է, որ նա փորձում էր գրավել հենց Մեծ Հայքը, բայց անհաջողության մատնվեց:

Ըստ ուսումնասիրողների՝ Գավգամելայի ճակատամարտում հայկական գորքի հրամանատարներից Օրոնտեսը⁵ կարողացել է պահպանել Հայաստանի անկախությունը Ալեքսանդր Մակեդոնացու օրոք և նրանից հետո⁶: Դիոդորոս Միկիլիացին Օրոնտեսին հիշատակում է որպես Հայաստանի սատրապ⁷, սակայն այստեղ կասկածելի է ոչ միայն պատմիչի նշած Օրոնտեսի նամակի հարցը⁸, այլև այն հանգամանքը, որ վերջինս անկախ է եղել սատրապի⁹ կարգավիճակը չի վկայում անկախության մասին: Ընդ որում Դիոդորոս Միկիլիացու մեկ այլ տեղեկություն ևս վկայում է Հայաստանի՝ սատրապություն լինելու մասին¹⁰:

Հետաքրքիր է, որ մասնագիտական գրականության մեջ ընդունված է համարել, որ այս Երվանդ-Օրոնտես սատրապը¹¹ Դարեհ Գ-ի պարտություն-

¹ Տե՛ս **Eumenes**, V, 1-2, p. 90:

² Տե՛ս Նույն տեղում, III, 2, էջ 84: Նկատենք, որ Ալեքսանդր Մակեդոնացին նվաճել էր Հարավային Կապադովկիան, իսկ Հյուսիսայինը մնացել էր աննվաճ (**Шахермаиъ Ф.**, նշվ. աշխ., էջ 120; «The Cambridge Ancient History», vol. VI, Cambridge University Press, 1994, p. 805, 861):

³ Այդ մասին մանրամասն տե՛ս **Խորիկյան Հ.**, նշվ. աշխ., գլուխ Ա, Գ:

⁴ Տե՛ս **Կրկյաշարյան Ս.**, նշվ. աշխ., էջ 68:

⁵ Տե՛ս **Արիանոս**, նշվ. աշխ., էջ 97:

⁶ Հայաստանի հարակից երկրների պատմություն, հ. I, Հին շրջան, Երևան, 2013, էջ 455; **Մովսիսյան Ա.**, Դիտարկումներ Հայաստանի ք. ա. V-III դարերի պատմության շուրջ // Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, հ. XXIX, Երևան, 2014, էջ 87; **Toumanoff C.**, The Orontids of Armenia // Studies in Christian Caucasian History, Washington, 1963, p. 288-289; **Hammond N.G.L.**, նշվ. աշխ., էջ 132:

⁷ Diodori Bibliotheca Historica, ed. L. Dindorfius, Vol. IV, Lipsiae, 1847, XIX, 23, p. 35; Polyaeus's Stratagems of War, by R. Shepherd, London, 1793, Eumenes, IV, 8, 3, p.169.

⁸ Հմմտ. **Ադոնց Ն.**, նշվ. աշխ., էջ 439:

⁹ Հետաքրքիր է, որ հայերեն նախարարը (տե՛ս «Պատմութիւն Աղեքսանդրի Մակեդոնացւոյ», Վենետիկ, 1842, էջ 52) անգլերեն տեքստում թարգմանված է սատրապ (տե՛ս The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes, Transl. from the Armenian Version with an Introduction by A. M. Wolohojian, Columbia University Press, New York, London, 1969, p. 60), ինչը միանգամայն ընդունելի է և համապատասխանում է հունարեն բնագրին (տե՛ս Der griechische Alexanderroman von Adolf Ausfeld, Leipzig, 1907, S. 70):

¹⁰ Diodori Bibliotheca Historica, ed. L. Dindorfius, vol. III, XVIII, 5, p. 231.

¹¹ Հնդիրանական էթնիկական տարրը Հայկական լեռնաշխարհի հարավարևմտյան և հարավային որոշ շրջաններում հաստատվել էր առնվազն մ. թ. ա. II հազարամյակի երկրորդ

նից հետո հռչակվել է թագավոր¹, սակայն անտիկ սկզբնաղբյուրները նրան շարունակում են անվանել սատրապ մ. թ. ա. 317 թվականին:

Պլինիոս Ավագը նս հայտնում է, որ Ալեքսանդր Մակեդոնացին անցել է Հայաստանով²՝ Կովկասը շփոթելով Պարոպամիսի հետ: Իհարկե, Ալեքսանդրը Հայաստան չէր մտել, սակայն բացառված չէ, որ Պլինիոս Ավագի նման հավաստի հեղինակը նկատի է ունեցել նրա Հայաստանը նվաճած լինելու հանգամանքը:

Ցանկացած պարագայում մակեդոնացիների իշխանությունը Հայաստանում երբեք ամուր չի եղել, իսկ Հայաստանի թագավորները միշտ ակտիվորեն միջամտում էին Առաջավոր Ասիայի քաղաքական անցուղարձերին: Օրինակ, մ. թ. ա. III դարի 70-ական թվականներին հայոց թագավոր Արդոատես-Օրոնտեսի գործերի օգնությամբ Կապադովկիայի թագավոր Արիարաթես Բ-ն վերականգնում է իր իշխանությունը³:

Ամփոփելով քննությունը՝ կարող ենք եզրակացնել, որ Ալեքսանդր Մակեդոնացին Հայաստանն անձամբ չի նվաճվել, այն է՝ չէր կարող Հայաստանը համարել «նիզակով նվաճված երկիր»: Սակայն Հայաստանը ենթարկվել է մակեդոնացի աշխարհակալին, որի իշխանությունն այստեղ երբեք ամուր չի եղել և սահմանափակվել է սոսկ դրա հարավային հատվածով:

Оганнес Хорикян – Александр Македонский и Армения

В специальной литературе имеются разногласия по вопросу, завоевал или не завоевал Александр Македонский Армению. Согласно исследователям, Оронту – главнокомандующему армянскими войсками в битве при Гавгамелах – удалось сохранить независимость Армении во времена Александра Македонского и после него. Армения не была завоевана Александром Македонским, то есть он не мог считать ее «страной, завоеванной копьем». Тем не менее, Армения подчинялась македонскому завоевателю, власть которого в Армении никогда не была сильной и ограничивалась лишь ее южной частью.

կեսից, որից ծագում էր, թերևս, Օրոնտեսի նախնի Հյուդարները (տե՛ս **Քոսյան Ա.**, Հայոց վաղ պետականության պատմության մի խնդրի շուրջ // «ԲՀ», 2014, թիվ 1, էջ 5-25):

¹ **Կրկյաշարյան Ս.**, նշվ. աշխ., էջ 43, 46: Ըստ Լ. Շահինյանի՝ Խորենացու հիշատակած Վահեն (**Սովսես Խորենացի**, Պատմութիւն Հայոց, քննական բնագիրը և ներածութիւնը Մ. Աբեղեանի եւ Ս. Յարութիւնեանի, լրացումները Ա. Բ. Սարգսեանի, Երևան, 1991, էջ 86), որին սպանում է Ալեքսանդր Մակեդոնացին, նույնանուն է Արիանոսի նշած Միթրատուտեսին (**Arrian**, նշվ. աշխ., III, 8, 5, էջ 246), Միհրվահիշտին՝ Մեծ Հայքի թագավորին, որի մահից հետո Օրոնտեսը հավանաբար Ալեքսանդր Մակեդոնացու կողմից նշանակվում է ամբողջ Հայաստանի սատրապ (տե՛ս **Շահինյան Լ.**, Սովսես Խորենացու «Պատմության» մեջ հիշատակվող Վահեի մասին // «ՊԲՀ», 1973, թիվ 4, էջ 172-178; **Սովսիսյան Ա.**, նշվ. աշխ., էջ 85-87):

² Տե՛ս **Pliny**, Natural History, vol. II, with an English translation by H. Rackham, Cambridge-Massachusetts-London, 1961, Loeb Classical Library, IV, 39, p. 146:

³ Diodori Bibliotheca Historica, ed. L. Dindorfius, vols. II, Pars II, Lipsiae, 1829, III, XXXI, 19-20, p. 39. Հավանաբար այս նույն Արդոատեսն էր, որ մ. թ. ա. մոտավորապես 260 թվականին սպաստան է տալիս Բյութանիայի մահացած թագավոր Նիկոմեդեսի որդիներից Զիաեւլասին (տե՛ս **Կրկյաշարյան Ս.**, նշվ. աշխ., էջ 71):

Hovhannes Khorikyan – *Alexander of Macedon and Armenia*

The question whether Alexander of Macedon conquered Armenia or not caused various disagreements in academic literature. According to researchers at the Battle of Gaugamela Orontes one of the commanders of Armenian troops struggled for the preservation of the independence of Armenia during and after the reign of Alexander of Macedon. Armenia wasn't conquered by Alexander of Macedon himself, that is to say, Armenia couldn't be considered a «country conquered by the spear». But Armenia was subjected to Macedonian Conqueror, whose power over Armenia had never been strong and was limited to the southern territory of Armenia.